

Kritische bijdragen

Politiek terrorisme en massamedia: een causaal verband?*

Dany Wijngaerts

Na de flood van in hoofdzaak commercieel gerichte publikaties over terrorisme, verschijnen nu, weliswaar druppelsgewijs, meer en meer wetenschappelijke studies over dit onderwerp. Een recent voorbeeld daarvan is de ter recensie ontvangen studie *Insurgent Terrorism and the Western Newsmedia* van Alex P. Schmid en Janny de Graaf.¹

In het eerste deel van dit besprekingsartikel zal ik omwille van de originaliteit van de studie uitvoerig aandacht besteden aan de globale inhoud van het boek. In het tweede deel wil ik enkele kritische opmerkingen maken m.b.t. de daarin geformuleerde basishypothese.

De studie van Schmid en De Graaf is, in hoofdzaak gegroeid uit een door hen in opdracht van de 'Advisory Group on Research into Non-violent Conflict Resolution' geschreven *Pilot Study on Political Terrorism*.² Het onderzoek werd grotendeels gefinancierd door een onderzoeksbéurs (in totaal voor 10 maanden) van het Nederlandse Ministerie van Wetenschapsbeleid.

Het betreft een vrij unieke³ exploratieve studie over de relatie tussen de westerse nieuwsmedia en een specifieke vorm van hedendaags politiek terrorisme m.n. 'Insurgent Terrorism'. Gemakshalve vertalen we 'Insurgent Terrorism' in dit artikel als 'revolutionair terrorisme'.⁴ Meer gespecificeerd verstaan de auteurs hieronder: sociaal-revolutionair terrorisme, separatistisch terrorisme en het zgn. 'simple issue'-terrorisme of m.a.w. die vormen van politiek terrorisme die gericht zijn tegen de 'top' van de samenleving en het bestaand maatschappelijk bestel. Andere vormen van politiek terrorisme zoals vigilantenterrorisme (terrorismen gebruikt door een bepaalde bevolkingsgroep tegen een andere bevolkingsgroep) en staatsterrorisme behoren dus

* Is als socioloog, in het kader van een FKFO-onderzoeksproject verbonden aan het Centrum voor Sociologie van de Vrije Universiteit van Brussel. Ik dank M. Elchardus, E. Geukens en J. Niezing voor hun kritische opmerkingen bij een eerste versie van dit artikel.

niet tot het onderzoeksobject van deze analyse. Schmid en De Graaf definiëren terrorisme als 'the deliberate and systematic use or threat of violence against instrumental (human) targets (C) in a conflict between two (A,B) or more parties, whereby the immediate victims (C) – who might not even be part of the conflicting parties – cannot, through a change of attitude or behaviour, disassociate themselves from the conflict' (p. 8).

Het onderzoeksrapport omvat twee grote delen: een algemeen theoretisch deel gevolgd door een case-studie over het Zuidmoluks terrorisme in Nederland in de jaren '70.

Het theoretisch gedeelte bestaat uit vijf hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk behandelt het revolutionair terrorisme en illustreert hoe de revolutionaire terroristen 'gebruik maken' van de media om hun boodschap tot het grote publiek te brengen. In het tweede hoofdstuk wordt ingegaan op het 'gebruiken' van terrorisme door de nieuwsmedia en de problemen die daaruit voortvloeien. Hoofdstuk drie gaat specifiek in op de effecten van de berichtgeving over het revolutionair terrorisme. In het vierde hoofdstuk wordt specifiek ingegaan op de diverse vormen van censuur op de berichtgeving over terrorisme en de wenselijkheid daarvan. Tenslotte wordt in het laatste hoofdstuk, vanuit het denkkader 'relatie terrorisme-media' de westerse informatie-orde in vraag gesteld.

In het tweede deel, de case-studie over het Zuidmolukse terrorisme, wordt eerst een historische en sociale analyse van de achtergrond gegeven. Vervolgens worden de zes Zuidmolukse gijzelingsincidenten (1970-1978) en hun gevolgen voor de gegijzelden, de Nederlandse overheid, het publiek en de Zuidmolukse gemeenschap bedreven. Tenslotte wordt, analoog met de structuur van het theoretisch deel, het gebruik van de media door de Zuidmolukse terroristen, het gebruik van het Zuidmolukse terrorisme door de media, de effecten van de verslaggeving, het probleem van de censuur en het informatiebeleid van de Nederlandse overheid geanalyseerd.

Vertrekkend vanuit de studie over de relatie tussen de opkomst van het moderne revolutionair terrorisme en de opkomst van de massamedia trachten Schmid en De Graaf een analysekader te ontwikkelen dat een andere benaderingswijze van het hedendaags politiek terrorisme moet mogelijk maken. Voor de analyse werd gebruik gemaakt van drie verschillende types van gegevens, m.n. bestaande literatuur, de nieuwsmedia en een beperkte enquête bij journalisten en hoofdredacteuren.⁵

Uit een schets van de historische evolutie van het moderne terrorisme – vertrekkend van haar eerste vorm m.n. de aanslagen op politieke personiteiten en hoge functionarissen – en de opkomst van de media blijkt dat ge-

weld en propaganda erg veel met elkaar gemeen hebben. Volgens de auteurs – en dit is dan de centrale stelling van de studie – is terrorisme de combinatie van beide: terrorisme is een gewelddadige communicatiestrategie of m.a.w. terrorisme is communicatie geactiveerd en versterkt door geweld.

O.a. aan de hand van uitgebreide schetsen van hedendaagse terrorisme-incidenten⁶ wordt aangetoond hoe terroristen zich op uiteenlopende wijzen van de media 'bedienen' om een ruimer publiek te bereiken. Belangrijk in dat verband is de technologische vooruitgang van de communicatiemediën waardoor de overbruggingstijd tussen 'gebeurtenis' en het bereiken van het publiek alsmaar korter wordt. De terroristen zouden echter niet lang en veelvuldig gebruik kunnen maken van de media, indien deze laatste niet erg receptief zouden zijn voor een (nieuws-)onderwerp als terrorisme. Meer zelfs, Schmid en De Graaf tonen aan dat de 'terrorismegeilheid' van de media soms dermate buitensporige proporties kan aannemen dat terrorisme-incidenten gesignaleerd werden die zelfs niet hebben plaatsgevonden.

De auteurs gaan aan de hand van een kleine enquête, gehouden bij 27 nationale en internationale journalisten en hoofdredacteuren, na hoe terroristen door en in de media worden gedefinieerd en waarom het terrorismegeweld zo uitgebreid aan bod komt in de media. Enkele opvallende bevindingen uit deze enquête zijn o.a. de sterke nadruk die de respondenten leggen op het illegale en criminele karakter van het terrorisme, waarbij vrijwel automatisch de overheidsterminologie overgenomen wordt⁷ en het feit dat terroristische acties zo volledig beantwoorden aan de door de media gehanteerde criteria van nieuwswaardigheid.

Aan de hand van voorbeelden in de USA (Hanafi-incident); Japan (Rode Leger), de Bondsrepubliek (Lorentz-ontvoering) en Italië (Moro-affaire) wordt vervolgens geïllustreerd hoe en hoeveel media over nationale terroristenacties berichten. Het in de nieuwsverslaggeving geldende 'nabijheidsprincipe' is ook van toepassing op het terrorisme. Steunend op o.a. de Noordierse kwestie wordt aangetoond dat de berichtgeving over inlandse terrorisme-acties duidelijk anders van aard is dan deze over buitenlandse terrorisme. Het objectiviteitsstreven is vaak zoek. Vaak beperkt het zich tot een feitenrelaas doorvlochten met enkele anekdotische, al dan niet op sensatie gerichte passages, terwijl de politieke en sociale context grotendeels ontbreekt. Onderzoekende journalistiek is eerder zeldzaam, en wordt, zoals de auteurs illustreren, meermaals tegengewerkt.

De aard van het nieuws en de nieuwsinhoud zijn voornamelijk bepaald door de relatie tussen medium en bron. Deze interactie is, wat betreft de berichtgeving over revolutionair terrorisme, in hoofdzaak gebaseerd op twee bronnen: de terroristen en hun 'opponenten', de overheid en haar veiligheidsdiensten (antiterreurbrigades).

De relatie terroristen-media herleidt zich vaak tot een 'gevecht' om de in de mediaberichtgeving gebruikte terminologie. De voornaamste informatiebron is, zoals eerder werd gezegd, de overheid. Schmid en De Graaf stellen en illustreren dat het feit dat de overheid tevens betrokken partij is in het conflict, een reëel gevaar inhoudt voor de objectiviteit van de berichtgeving. De overheden 'are not only able to shape the news, they can virtually create it' (p. 101). Het zich bedienen van de media door de overheid kan in diverse gradaties plaatsvinden, gaande van het gebruiken van de media met medeweten van de mediamensen zelf (bijv. om gegijzelden te redden) tot het gebruiken van de media met de bedoeling om 'self-serving interpretation' van de realiteit op te leggen.

Uit het voorgaande blijkt dus dat de media, omwille van hun amplificatie- en diffusievermogen in feite 'gebruikt' (lees 'misbruikt') worden door terroristen en overheid, en dit ten koste van de integriteit van de media. Dit amplificatie- en diffusieproces van de media leidt tot een aantal effecten op diverse al dan niet rechtstreeks betrokken groepen, m.n. de slachtoffers, de overheid, het publiek, de media zelf en andere nog niet in het conflict betrokken terroristen. Effecten van media-informatie op de directe slachtoffers (instrumenteel doel) in een revolutionair terrorismeconflict zijn erg moeilijk te analyseren. De meest voor de hand liggende terroristische acties waarin het effect van de mediaberichtgeving waarneembaar is, zijn gijzelingsacties. Door de technologische vooruitgang kan er steeds meer nieuwsverslaggeving plaatsvinden vóór de afloop van een gebeurtenis (i.c. een gijzelingsactie). Hierdoor wordt het Heisenberg-effect alsmaar belangrijker. Dit uit de kernfysica afkomstig principe betekent, op de media toegepast: 'The act of reporting changes the character of the events reported' (p. 110). De auteurs illustreren dit met een aantal gijzelingsacties waarin de, door onderlinge concurrentie gedreven, media in bepaalde gevallen een duidelijke positieve en in andere een soms erg tragische invloed op de afloop uitoefenen.

Ditzelfde Heisenberg-effect kan ook het optreden van antiterreureenheden, veiligheids- en politiediensten in verschillende opzichten belemmeren of verhinderen. Deze mogelijke negatieve invloed op het overheidsoptreden wordt vaak door de overheid aangehaald om een of andere vorm van censuur op de berichtgeving over politiek terrorisme te verantwoorden. In werkelijkheid spelen echter de bezorgdheid voor een te grote impact die de terroristen via de media op de publieke opinie kunnen uitoefenen, en de vrees dat hierdoor een politieke klimaatsverandering kan ontstaan — eventueel gevolgd door een aantasting van de autoriteit van de overheid — een niet te onderschatten rol. In feite situeert zich hier, volgens Schmid en De Graaf, de kern van het conflict tussen terroristen en overheid. Het is een *gevecht om*

de media. Tegen deze achtergrond stelt zich o.a. voor de terroristen de (relatieve) effectiviteitsvraag van dergelijke terrorismecampagnes. Over de daadwerkelijke invloed van revolutionair terrorisme, via de interferentie van de media, op het publiek, is tot nog toe weinig geweten. Wel staat vast dat 'the media can act as instruments of public terror in the service of insurgent terrorists by merely reporting the bad news which the terrorists create' (p. 126).

Het revolutionair terrorisme beïnvloedt ook op diverse wijzen de media. Zij kunnen zelf rechtstreeks (bijv. door aanslagen) en onrechtstreeks (bijv. door de opgelegde censuur) het slachtoffer worden van het terrorisme. De hoge nieuwswaarde van het revolutionair terrorisme in de westerse media heeft o.a. geleid tot het verdringen van minder gewelddadig nieuws en heeft zelfs effect gehad op de programmatie van 'niet-nieuws'-programma's bij de audio-visuele media. Ook de zo geprezen persvrijheid heeft in bepaalde kritieke terrorismesituaties ernstige deuken gekregen.

Cruciaal i.v.m. de door de berichtgeving over revolutionair terrorisme gegenereerde effecten⁸ is de vraag of berichtgeving over terrorisme een toename van terreuracties tot gevolg heeft. Schmid en De Graaf trachten hierop een intitueel antwoord te vinden – via bestaan onderzoek over de relatie 'media-agressie' – door de bevindingen van de drie voornaamste denkrichtingen m.n. de 'arousal'-hypothese; de 'desinhibition'-hypothese en de 'social learning'-theorie in relatie te brengen met het terrorisme. De distortie in het beeld dat de media van de samenleving verspreiden, eventueel gepaard gaande met een normenconflict, kan leiden tot een erosie in de sociale remmen tegen het gebruik van geweld; kan m.a.w. leiden tot een toename van de tolerantie t.o.v. agressie en geweldgebruik.

Diezelfde media spelen een belangrijke rol in de diffusie van het terrorisme door het leveren van de 'know-how' en de mentale bronnen om terrorismetechnieken aan te leren. Dit leerproces kan lopen via het imiteren of het leren uit mislukkingen van voorgangers.⁹ Empirische gegevens ontbreken vooralsnog. Ook kunnen de media een bron van motivatie voor politieke terroristen zijn. Dit 'aangeven' van motivaties kan volgens de auteurs op een zestal verschillende wijzen gebeuren.

Vertrekkend van de vaststelling dat berichtgeving over revolutionair terrorisme diverse negatieve effecten tot gevolg kan hebben, dringt de vraag naar de wenselijkheid van perscensuur in de terrorismeberichtgeving zich op. Schmid en De Graaf stellen dat 'in today's world communication has become a key to power and information has become so powerful that the control of it can literally be a matter of life and death. The media as main disseminators and gatekeepers of information are playing a crucial role' (p. 166). De legitieme sociale functie van nieuws is volgens de auteurs de 'knowledge

increase for uncertainty reduction' (p. 167). De commerciële instelling van de media en de vraag van het publiek naar sensationeel nieuws staan hier dikwijls in de weg. Toch moeten de media verantwoordelijk gehouden worden voor de zgn. 'media-madedisasters'. Het meest voor de hand liggend antwoord hierop is blijkbaar de censuur. In totalitaire staten wordt de censuur meestal rechtstreeks door de overheid opgelegd. In meer democratische landen wordt er uiteraard omzichtiger met perscensuur omgesprongen. In bepaalde gevallen ontstaat, al dan niet via overleg, een overeenkomst tussen pers en overheid, waardoor de berichtgeving tijdens een terrorismeconflict a.h.w. gefilterd wordt. Zo'n vorm van tijdelijke censuur kan echter evenzeer nadelen als het gevaar tot misbruik inhouden (p. 195). De auteurs verwijzen in dit verband o.a. naar de 'news-deal' tijdens de Schleyer-ontvoering, die ertoe leidde dat – op aanvraag van de Westduitse overheid en dit voor de periode van de ontvoering – de nieuwsmedia uitsluitend de door de overheid vrijgegeven informatie voor hun berichtgeving gebruikten. In andere gevallen hebben de media zelf – soms gedeeltelijk uit schrik voor overheidsmaatregelen – interne richtlijnen i.v.m. terrorismeberichtgeving ontwikkeld. De 'snelheid' van de rechtstreekse verslaggeving heeft echter de betekenis van de journalist en vooral van de hoofdredacteur, als controle- en selectiesluis tussen het nieuwsgebeuren en het publiek, verzwakt.

Dit controleverlies, samen met de hevige concurrentiestrijd tussen de nieuwsmedia onderling, maakt het volgen van opgelegde richtlijnen in se erg moeilijk, zoniet onmogelijk. Schmid en De Graaf stellen echter vanuit hun terrorisme-communicatieconcept dat 'the whole discussion of censorship and guidelines is in a way trying to find a solution in the wrong direction' (p. 195). Gekoppeld aan de vaststelling dat alle nieuwsselectie in functie van wat het publiek zagezegd wil (d.i. het winstobjectief van de media) in feite ook censuur is, stellen Schmid en De Graaf voor een zgn. 'media-council', verkozen door de nieuwsgebruikers, op te richten. Deze mediaraad zou dan als niet-betrokken partij o.a. richtlijnen i.v.m. berichtgeving over terrorisme-incidenten kunnen uitwerken. Deze raad kan volgens de auteurs echter evenmin de problemen van het revolutionair terrorisme oplossen. Zij stellen dat zo'n oplossing dient gezocht te worden in het in vraag stellen van de westerse informatie-orde zelf. Uitgaande van hun basisassumptie dat revolutionair terrorisme beter kan begrepen worden wanneer het in eerste instantie beschouwd wordt als communicatie i.p.v. geweld stellen zij: 'if this assumption is correct, it follows that this type of terrorism has to be explained in relation to the prevailing information order and the news values that are paramount within this order' (p. 201).

Vertrekpunt van Schmid en De Graaf is – zoals reeds eerder gesteld –

dat de slachtoffers van terrorisme-incidenten in feite door de terroristen gebruikt worden om boodschappen naar een groot publiek over te brengen. De transformatie van de persvrijheid van publieke vrijheid naar privaateigendom (p. 204) heeft echter o.a. tot gevolg dat de communicatiemediën niet meer voor iedereen op dezelfde wijze en in dezelfde mate toegankelijk zijn. Dit probleem stelt zich het meest acuut voor sociale, etnische en politieke minderheden. Bepaalde individuen en groepen hebben volgens Schmid en De Graaf begrepen dat vooral geweldgebruik een efficiënt middel is om toegang tot de media en dus tot het grote publiek te verkrijgen. Hieruit leiden Schmid en De Graaf dan af dat op dit vlak een en ander misloopt in de westerse informatie-orde.

De auteurs wijzen op de enorme macht die de massamedia momenteel uitoefenen. 'To govern is not only the power to make and enforce laws but it is also . . . the power to make believe' (p. 260). Het eenrichtingskarakter van de media – de publieke sfeer heeft haar oorspronkelijke betekenis als vrije marktplaats van ideeën verloren (p. 255) – en de grotendeels economisch bepaalde nieuwswaarden maken dat geweldgebruik misschien de meest verspreide en toegankelijke manier is om de aandacht van de media te trekken. Schmid en De Graaf zien de 'genesis of contemporary insurgent terrorism . . . primarily as the outgrowth of minority strategies to get into the news' (p. 250).

Als achtergrond van dit proces schetsen de auteurs een parlementaire democratie, waarin het parlement als maar meer betekenis verliest, met (o.a. daaruit voortvloeiend) een wildgroei van extra-parlementaire actiegroepen die zich vooral richten op grote delen van de publieke opinie.

In dit opzicht vertoont het revolutionair terrorisme een opmerkelijke gelijkenis met bijvoorbeeld geweldloos burgerlijk protest – cfr. de driehoeksverhouding met de media omwille van de boodschap – en met de taal en de symbolen gebruikt in de advertentiwereld. Vele terrorisme-acties zijn in feite 'pseudo-daden', daden niet gepleegd omwille van het lokaal effect, maar omwille van het gemedieerd doel. Vandaar dat de auteurs stellen: 'if insurgent terrorism is seen as communication by violence, efforts to curb it might be more successful if they aim at lowering the threshold of communication rather than at heightening the level of repression' (p. 254). M.a.w.: redenerend in termen van het 'media-terrorisme'-hypothesemodel is revolutionair terrorisme volgens de auteurs efficiënter te 'bestrijden' door de toegankelijkheid van de media te vergroten.

Uit deze uitgebreide inhoudsweergave moge blijken dat Schmid en De Graaf in hun boek getracht hebben hun op zich erg originele hypothese te situeren

en hard te maken. Doordat – zoals de auteurs ook zelf aangeven – er voorts nog geen consistent wetenschappelijk onderzoeksmateriaal over de relatie mediapolitiek terrorisme voorhanden is, komen bepaalde delen onvermijdelijk speculatief over.

Het is echter juist de basis-thesis, in de algemene vorm zoals die in deze studie is gesteld, die ik in zekere mate in vraag wil stellen. Ik wens me in mijn kritiek te beperken tot de terrorismecomponent van de studie.

De hypothese van Schmid en De Graaf, als zou het hedendaags zgn. revolutionair terrorisme een vorm van communicatie zijn, geactiveerd en versterkt door geweld, schenkt me nl. als verklaringsmodel¹⁰ voor dit revolutionair terrorisme geen voldoening. Ook de uit de hypothese voortvloeiende veronderstelling dat het terrorismeprobleem in zekere zin reduceerbaar of zelfs oplosbaar zou zijn door de toegankelijkheid tot de media in het bijzonder voor zich benadeeld voelende minderheden te vergroten¹¹, lijkt me voorbarig en al te optimistisch. Weliswaar illustreren de talrijke voorbeelden en ook de gevalstudie over het Zuidmoluks terrorisme op overtuigende wijze dat het gevecht om de media, met het oog op het bereiken van een breed publiek, een zeer belangrijke rol kan spelen in de strategie en in specifieke acties, in het bijzonder van bepaalde politieke terroristen. Dat ook diverse acties door de terroristen in functie van de media en hun amplificatie-effect werden geconcipieerd en opgezet, is ook op basis van diverse bronnen (waaronder ook de terroristen zelf) gekend en door de auteurs aangehaald. Dat echter het bereiken of het 'veroveren' van een breder publiek, via de manipulatie van de media, bewust of onbewust hét doel zou zijn van zgn. revolutionaire terroristen lijkt me evenwel minder voor de hand liggend.

In verband met deze terrorisme-media-hypothese, die van de communicatiebehoefte van terroristen in feite een structuurkenmerk van het revolutionaire terrorisme maakt, heb ik een drietal bemerkingen. Deze bemerkingen tonen mijns inziens aan dat het revolutionaire terrorisme een veel complexer fenomeen is dan de terrorisme-media-hypothese van Schmid en De Graaf laat veronderstellen.

Eerst en vooral lijkt me de afbakening van het revolutionair terrorisme – ook in het licht van nog te verrichten onderzoek – te ruim om de thesis 'terrorsme is een gewelddadige communicatiestrategie' hard te kunnen maken. De diverse types van politiek terrorisme die onder de term 'revolutionair' terrorisme worden begrepen, lijken me te uiteenlopend van aard om allemaal in dit verklaringsmodel gevat te kunnen worden, zonder afbreuk te doen aan de maatschappelijke context waarin specifieke terrorisme-organisaties en -groepen zijn ontstaan en evolueerden. In de soms zó uiteenlopende politieke, sociale, etnische, religieuze, economische en historische ele-

menten die samen met nog andere deze maatschappelijke context vormen, ligt toch vaak de basis, de concrete aanleiding voor bepaalde mensen of groepen van mensen om over te gaan tot politiek geweld. Of de mogelijkheid om op geregelde tijdstippen in de media ruchtbaarheid te kunnen geven aan hun grieven, hieraan iets zal veranderen, valt te betwijfelen. Het feit dat de PLO dankzij de steun van het Arabisch oliewapen 'have . . . managed to transform themselves from disruptive news-makers into habitual news-makers who are no longer primarily depending on violence' (p. 252) staft de thesis van de auteurs. Maar dat politiek-radicalen terroristengroepen zoals de RAF en de Brigade Rosse (om bij de bekendste te blijven), met communicatiemiddelen of zelfs legale politieke macht vrede zouden nemen, lijkt me erg onwaarschijnlijk. Meer detail-onderzoek gebaseerd op de hypothese van Schmid en De Graaf, en specifiek gericht op een meer verfijnde indeling van het zgn. 'revolutionair' terrorisme, is hier zeker nodig. Een onderscheid tussen zgn. etnisch-religieus terrorisme en politiek-radicaal terrorisme lijkt me een absoluut minimum. De vraag kan gesteld worden of deze media-georiënteerdheid niet op het niveau van de onderscheiden terroristenorganisaties moet gesteld worden.

Dit brengt me bij een tweede bedenking. Schmid en De Graaf stellen zelf in het eerste deel van hun — naar mijn mening momenteel nog steeds meest operationele definitie van politiek terrorisme — dat één van de kenmerken van politiek terrorisme 'the deliberate and *systematic* use or threat of violence . . .' is. M.a.w. politiek terrorisme wordt o.a. gekenmerkt door een bepaald element van herhaling in het voeren van politieke acties met geweld. Een éénmalige bestaande politieke gewelddaad¹² kan volgens deze definitie niet als politiek terrorisme beschouwd worden. Dit systematiserend element dat van terreur terrorisme maakt¹³, beantwoordt in de ogen van de terroristen meestal aan een bepaald al dan niet gefundeerd politiek concept. De hierop gebaseerde strategie om de vooropgestelde politieke doelstellingen te realiseren, leidt, gesimplificeerd voorgesteld, op haar beurt tot een soort 'actieschema' dat met diverse tactische middelen kan worden uitgevoerd.

Dit systematisch element in het 'revolutionaire' terrorisme, dat toch in hoofdzaak gedragen wordt door terroristengroepen en -organisaties¹⁴, die in relatie met hun zgn. 'geistige Umwelt' in vele opzichten een sociaal systeem vormen, wordt m.i. te weinig benadrukt. Bij de exploratieve aftasting van de diverse aspecten, verbonden aan de hypothese van Schmid en De Graaf, wordt er m.i. onvoldoende rekening gehouden met de eigen systeemgenererende functie die 'groep' en 'doelstellingen' in die terrorismedynamiek vervullen. De in de studie aangehaalde voorbeelden zijn vaak éénmalige en/of éénpersoonsacties. Bij die acties die gevoerd worden door een

terroristengroep of -organisatie is het 'systematisch' element in de perceptie en het handelen van de groep zelf onvoldoende in de analyse verwerkt. Hierdoor kan de betekenis van de, door de auteurs aangetoonde en vastgestelde media-georiënteerdheid van een bepaalde terrorisme-actie niet volledig gesitueerd worden en in relatie gebracht worden met enerzijds het systematisch element, o.a. verbonden aan de politieke strategie van de terroristen, en anderzijds met de interne dynamiek van de groep of organisatie als kern van een sociaal systeem.

Schmid en De Graaf stellen 'while all acts of terrorism are, in our definition, acts of communication, not all of these are aimed at the media' (p. 211). Er wordt een onderscheid gemaakt tussen tactische objectieven (het bevrijden van gevangen medestanders, het verwerven van financiële middelen, etc. . .) en op massacommunicatie afgestemde objectieven. Ik zou hier willen aan toevoegen dat (voor de terroristen) bepaalde terrorisme-acties waarbij mensen gegijzeld worden, zoals ontvoeringen, vliegtuigkapingen etc. . ., (m.a.w. acties waarvan de duur erg rekbaar is), zich bij uitstek lenen om via de media bij een groter publiek gedurende een bepaalde tijd de aandacht te trekken. Het betreft hier acties waarvan de duur bepaald wordt door de interactie en het verloop van de onderhandelingen tussen de terroristen en hun primaire doelgroep. Daarnaast bestaat er een ander type van terrorisme-acties, zoals bomaanslagen, moordaanslagen etc. . ., waarvan, behoudens onvoorziene omstandigheden, de actieduur erg beperkt is en in hoofdzaak door de terroristen alleen bepaald wordt. Acties van dit type zijn reeds afgelopen vóór de mediaverslaggeving het publiek heeft bereikt. De aard, het doel en de functies van dit laatste type acties zijn dus anders dan bij het eerste type. Het eerste type onderscheidt zich voorts van het tweede, doordat de houding van de primaire doelgroep — manier van reageren op de eisen van de terroristen — alleszins theoretisch, het verdere verloop van het terrorisme-incident beïnvloedt en bepaalt.

Het is duidelijk dat voor systematisch agerende terroristenorganisaties, wanneer ze acties voeren van het eerste type¹⁵, het communicatieproces naar het publiek toe erg belangrijk is. Dergelijke acties vervullen echter gelijktijdig meerdere functies die niet allemaal tot communicatie met het grote publiek terug te brengen zijn. Naar de zgn. sympathisanten toe vervullen zij o.a. een duidelijke signaalfunctie¹⁶; naar de overheid toe vervullen diezelfde acties een machtsdemonstratiefunctie, enz. . .

Men mag evenwel niet uit het oog verliezen dat terroristenorganisaties bij het voeren van zgn. 'media-oriented'-acties als vliegtuigkapingen, gijzelingen en ontvoeringen van vooraanstaande politici en personaliteiten, bijna steeds het vrijlaten van gevangen medestanders als hoofdeis stellen. Dikwijls

bevinden zich onder deze gevangenen sleutelfiguren van de terroristenorganisaties. Zoals hierboven reeds is gesteld, moet dit actie-type, wat betreft haar systematisch karakter, ook gesitueerd worden in het kader van de politiek strategische concepten die de terroristen hanteren. Terroristen die hun acties strategisch afstemmen op het zgn. 'ontmaskeren van de fascistische staat' of de 'terreur van de spanning'¹⁷ werken vanuit andere motieven en met andere objectieven dan terroristen die meer etnisch en/of religieus gerichte doelstellingen voor ogen hebben. Nochtans hebben hun acties, ongeacht hun strategisch verschillende doelstellingen uiterlijk dezelfde communicatie-effecten.

Tenslotte wil ik opmerken dat m.i. een analyse van terroristisch geweld gepleegd door revolutionaire terroristen in conflict met de 'top van de samenleving' niet mogelijk is zonder hierin de machtsdimensie te betrekken. De kern van dit machtsaspect ligt niet zozeer in het veroveren en manipuleren van de mediamacht, danwel in het aantasten van de beschermings- en beveiligingsfuncties van de overheid en de staat. Revolutionair terrorisme is voor de terroristen zelf pas effectief, wanneer zij erin slagen een sfeer en gevoel van angst, onzekerheid en onveiligheid bij grote lagen van de bevolking te verspreiden, al dan niet gevolgd door een repressief overheidsoptreden. Dit klimaat van angst en onveiligheid kan volgens de terroristen vooral worden gecreëerd door acties die de kwetsbaarheid en de machteloosheid van de overheid in haar ordehandhavings- en veiligheidsfuncties aantonen. In dit opzicht kan een tot het feitenrelaas beperkte berichtgeving voor de terroristen reeds productief zijn.¹⁸

De auteurs wijzen erop dat het 'insurgent'-terrorisme zich verwijderd heeft van de morele basis van de (klassieke) guerilladoctrine door in de praktijk de inspanningen om de bevolking voor zich te winnen (cfr. Tupamaros) op te geven (p. 14). 'For many contemporary terrorists the winning of the attention of the massmedia seems to have replaced the winning of the allegiance of the masses' (p. 14). Dit lijkt op het eerste zicht contradictorisch. Als de terroristen de media willen gebruiken om bepaalde boodschappen en 'informatie' (hun politieke standpunten en analyses etc. . .) aan een ruimer publiek kenbaar te maken, dringt de vraag zich op waarom de terroristen niet vaker gebruik maken van meer publiek gerichte, sympathieverwekkende acties, zoals het illustere voorbeeld der Tupamaros. Het uitbrengen van politiek belastende informatie (corruptie, illegale acties etc. . .) m.b.t. de door de terroristen geviseerde primaire doelgroep bleek o.a. in het geval van de Tupamaros toch een zeker succes te kennen. Het feit dat gegijzelden zelden als drukkingsmiddel gebruikt worden om dit soort 'meer inhoudelijke en informatieve' communicatie naar het publiek toe op te zetten, toont aan

dat de zgn. inhoudelijke communicatie (extern georiënteerd) niet primeert op het vrijkrijgen van gevangen medestanders (intern georiënteerd). Met andere woorden de betekenis van de, bij dergelijke acties, zo frequent gestelde eis tot vrijlating van medestanders mag m.i. niet steeds in hoofdzaak beschouwd worden als alibi om de media te bereiken.

De veronderstelde mediageoriënteerdheid van 'revolutionaire' terroristen kan m.i. dus moeilijk geïnterpreteerd worden als een behoefte aan inhoudelijke communicatiemogelijkheden. Een meer voor de hand liggende verklaring is de media-georiënteerde terrorisme-acties te zien in functie van het machtsconflict dat zich tussen 'revolutionaire' terroristen en de overheid afspeelt. Terroristen gebruiken de media hoofdzakelijk omwille van hun verspreidings- en amplificatievermogen in functie van het aantonen van hun machtspositie t.o.v. de ordehandhavers.

Concluderend stel ik me de vraag of de media-terrorismerelatie, zoals Schmid en De Graaf die omschrijven, zich niet veeleer op een intermediair niveau in de analyse van het politiek 'insurgent'-terrorisme situeert, i.p.v. een verklaringsmodel voor deze terrorismevorm te zijn. Terroristen schakelen de media op een 'instrumentalistische' wijze in als amplificator en distributor bij die tactische acties waarin ze zich zelf (de groep of organisatie) als verantwoordelijk kenbaar maken.

De grote verdienste van deze studie ligt m.i. vooral in het aangeven van een origineel analysekader voor bepaalde types van terrorisme-acties (instrumenteel element op intermediaire niveau) en eventueel zelfs voor bepaalde subtypes van 'revolutionair' terrorisme (in de richting van etno-religieus terrorisme?) en in het situeren van diverse nog te onderzoeken aspecten van de relatie tussen media en politiek terrorisme.

Noten

1. A.P. Schmid en J. de Graaf: *Insurgent Terrorism and the Western Newsmedia. An exploratory Analysis with a Dutch Case Study*, Leiden, COMT, 1980, 447 p. In feite betreft het hier een in een beperkte oplage verspreide publikatie van het COMT van de Rijksuniversiteit van Leiden. Het algemeen theoretisch gedeelte van deze studie is ondertussen in boekvorm gepubliceerd onder volgende referentie: A. Schmid en J. de Graaf: 'Violence' as communication. *Insurgent Terrorism and the Western media*, London, Sage, 1982, 286 p. Het tweede deel, m.n. de case-studie over het Zuidmoluks terrorisme in Nederland is – als mijn inlichtingen correct zijn – gepubliceerd in de bundel: A. Schmid, J.A. de Graaf, F. Bovenkerk, L.M. Bovenkerk-Teerink en L. Brunt: *Het Zuidmoluks terrorisme, de media en de publieke opinie*, Amsterdam, Intermediair Bibliotheek, 1982, 216 p.
2. A.P. Schmid en J. de Graaf: *A Pilot-Study on Political Terrorism*, Leiderdorp, 1977, 62 p. en 33 p. bibliografie.

3. Terecht wordt er door de auteurs op gewezen dat dit boek zowat de eerste uitvoerige studie over deze media-terrorisme-interactie is. Niettegenstaande het feit dat reeds diverse aspecten van deze relatie in artikelen en papers werden belicht, zijn hierover bij mijn weten weinig of geen onderzoeken gepubliceerd. Dit blijkt o.a. uit de uitvoerige bibliografie van E. Mickolus (*The Literature of Terrorism. A selectively annotated bibliography*, London, Greenwood Press, 1980, 553 p.). Van de 3 890 referenties die Mickolus opgeeft, omvat de rubriek 'Media and Terrorism' welgeteld 49 referenties, waaronder ter nauwernood 3 boektitels. Voor de geïnteresseerde lezer vermelden we: Sommer, M., *Terrorism and the media* (geen verdere referenties bekend); 'Terrorism and the media: Special issue'. Themanummer van *Terrorism an international journal*, Vol. 2, 1979, nr. 1-2, 137 p. Clutterbuck, R.: *The media and the political violence*, London, Macmillan Press, 1981, 191 p.
4. Alhoewel dit de meest voorkomende Nederlandse vertaling is, lijkt ze mij, omwille van de connotaties van het begrip 'revolutionair', niet helemaal overeen te stemmen met de politieke doelstellingen van de zgn. 'insurgent terrorists'.
5. Het klassieke probleem i.v.m. de studie van het politiek terrorisme, m.n. de beschikbaarheid van betrouwbare data, stelt zich uiteraard ook in deze studie. De twee belangrijkste databronnen voor onderzoek zijn de overheid en de nieuwsmedia. De overheid beschikt over gegevens (antiterreurbestrijding, onderzoeksrapporten, strafdossiers, etc. . .) die vanzelfsprekend grotendeels geheim zijn. Toch is de overheid de voornaamste informatieleverancier voor de voor ons belangrijkste en meest toegankelijke bron m.n. de nieuwsmedia: 'What we know about terrorism we have learned — with a few exceptions — from the newsmedia'. Omzichtigheid is echter geboden: 'In fact we have found that news about terrorism can be highly unreliable' (p. 57).
6. Zowel te situeren in de Latijnsamerikaanse stadsguerilla (o.a. de Tupamaros en de Monteneros); het Palestijns transnationaal terrorisme (Palestijnse terroristenorganisaties en Carlos) en het politiek terrorisme in de USA (Weathermen en Symbionese Bevrijdingsleger) en in West-Europa (IRA, RAF en Rode Brigades).
7. Men mag hier niet uit het oog verliezen dat bij revolutionair terrorisme de overheid ipso facto zelf betrokken partij is, zij is nl. meestal het instrumenteel doel waarop de revolutionair-terroristische acties zijn gericht (Schmid en De Graaf, p. 65-66 en 107).
8. En dit los van de belangrikheid t.o.v. de extra-media-elementen die tot terrorisme aanzetten, zoals bijvoorbeeld de socialisatie binnen bepaalde milieus enz. . .
9. De golfbeweging in de frequentie van zgn. 'valschermvliegtuigkapingen' toont de interactieve invloed van de nieuwsmedia overduidelijk aan.
10. Cfr.: 'We see the genesis of contemporary insurgent terrorism, as it manifested itself in the Western World since the late 1960's, primarily as the outgrowth of minority strategies to get into the news' (p. 250).
'Many insurgent and pathological terrorists (not the criminal ones) in our view resorted to terrorism as a violent communication strategy because they perceived no other ways of getting themselves heard' (p. 195).
11. Zie vooral hoofdstuk 5 en o.a. p. 260-261.
12. Bijvoorbeeld een (politieke) moordaanslag op een staatshoofd omwille van zijn bijzonder wreedaardige repressie.
13. Cfr. Schmid, A.P. en J. de Graaf: 'Internationaal terrorisme. Begripsbepaling, structuur en strategieën' in *Intermediair* (Nederland), jg. 14, nr. 20, 19-05-1978, p. 3.
14. I.p.v. individuen (ibid.)
15. Bijvoorbeeld de door de auteurs aangehaalde ontvoering van Hans Martin Schleyer door het Siegfried Hausner-Commando van de RAF.

16. Een signaalfunctie die eventueel als een communicatievorm geïnterpreteerd kan worden.
17. Terminologie gebruikt door de terroristen.
18. De dagelijkse melding van 'been-schiet-acties' van de Brigade Rosse – in de benen schieten van o.a. hogere kaderleden van privé-bedrijven – zijn waarschijnlijk wat het effect (angst-sfeer) op het grote publiek betreft, veel productiever dan het bekend maken van communiqués of politieke manifesten van de terroristen via de media.